

Working Papers in Sociology 4 / 2019

ISSN 2453-6970

November 1989 – archívna správa o ideáloch

Zuzana Kusá

November 2019

November 1989 – archívna správa o ideáloch

Zuzana Kusá, Sociologický ústav SAV¹

Obsah

Úvod.....	1
Historický kontext ankety.....	3
Anketa Spoločné poznanie	5
Správa z archívu.....	9
Obdobie zápasu, práca na jednote.....	11
Radosť a spolupatričnosť ako emócie	15
Médiá a prežívanie nežnej revolúcie.....	18
Hodnoty novembra.....	19
Záver.....	23
Príloha: Zoznam citovaných listov.....	25

Úvod

Spomínanie na udalosti spojené s pádom komunistického režimu a na počiatky budovania nového poriadku je predmetom početných výskumov a memoárov. Pozornosť venujú najmä elitným aktérom novembrových udalostí. Výskumy, ktoré sa zameriavajú na prežívanie a zapojenie bežných ľudí, majú až na vzácne výnimky, k akým patrí jedinečná *Revolúcia s ľudskou tvárou* Jamesa Krapfla (2009), retrospektívny charakter. Tým iste prispievajú k poznávaniu dilem ľudskej pamäte, ktorú do značnej miery utvárajú prítomné záujmy (Nerone 1989), no menej už osvetľujú zdroje a podoby niekdajších silných emócií. Zvlášť komplikované je spomínanie na niekdajšiu vieru, že prežívané udalosti povedú k morálnej obrode spoločnosti, ak tieto vyústili do pomerov, ktoré sa (značne) odchyľujú od predpokladaného ideálu.

V tejto štúdii dávame priestor spomínaniu, ktoré vzniklo v historicky veľmi blízkom čase – v prvých mesiacoch roku 1990. V Sociologickom ústave SAV archivujeme vyše dvesto dokumentov, ktoré zachovávajú časť dobového prežívania. Ide o listy odpovedajúce na výzvu "Spoločné poznanie". Výzva bola uverejnená koncom januára a vo februári 1990 v slovenských denníkoch *Práca* (20. 1. 1990), *Pravda* (23.1.1990) a *Verejnosť* (8. 2. 1990) a tiež v týždenníku *Slovenka* s cieľom získať poznatky o podobách, ktoré mala nežná

¹ Štúdia je výstupom projektu VEGA č. 2/0134/19: Meniace sa predstavy o slušnom živote v životopisných rozprávaniach a verejnom diskurze a projektu APVV -15-0653 *Hodnoty v dynamike spoločenských zmien na Slovensku a v Európe* (HODYSE).

revolúcia mimo svojich "hlavných scén". Čitateľov sme² žiadali, aby nám (na adresu Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV) napísali o svojich skúsenostiach s priebehom spoločenských premien na pracoviskách, v mieste bydliska, či v rodine v období od 17. novembra po 31. január. Uviedli sme, že vítame listy od ľudí všetkých politických názorov a tiež spomienky na život v minulom režime a že nám nezáleží na štýle a gramatike.

Rozsah nášho listového archívu³, aj keď ho tvoria často mnohostranové listy a prepisy osobných denníkov, je nepatrný v porovnaní s materiálom dobových dokumentov, ktorý spracoval James Krapfl vo svojej monografii. Ním analyzované dokumenty sú dielom ľudí, ktorí stáli na miestnych revolučných javiskách, pôsobili v občianskych organizáciách hlavných štáboch podnikov a obcí a spoluvytvárali masový charakter demokratizačných procesov.⁴ Aj časť listov z našej zbierky je od pisateľov, ktorí sa do týchto procesov zapájali od prvých dní. Väčšina ale nebola v úlohe miestnych tribunov. To však neznižuje váhu ich skúsenosti a príspevok k poznaniu prežívania tohto obdobia. Okrúhle výročie nežnej revolúcie je dobrým dôvodom dať im hlas a poďakovať ich autorom za dôveru, námahu a čas, ktorý nám venovali. Ich zásluhou sú k dispozícii jedinečné dokumenty, ktoré vyjadrujú pohľad na udalosti utvorený v danom čase a v jeho hodnotových súradniciach, očakávaniach či obavách.

V tejto sociograficky ladenej štúdiu, ktorá je do značnej miery inšpirovaná Krapflovým výskumom a jeho dôrazom na zapojenie širokých vrstiev do nežnej revolúcie, ponúkam niekoľko pohľadov do života ľudí v prvých ponovembrových týždňoch. Približujem jazyk, akým v tom čase hovorili o prežívaných udalostiach, ukazujem, ako médiá utvárali rytmus dňa a *pripomínam* hodnoty, ktoré sú zreteľné v ich rozprávaniach. Pripomenutie si týchto hodnôt by mohlo podľa mňa aspoň čiastočne objasniť, prečo dnes na Slovensku tak slabo rozlišujeme prednosti a negatíva prednovembrového a súčasného režimu.⁵

² O publikovanie výzvy som žiadala spolu s Ľubomírom Faltánom, ktorý sa v tom čase stal vedúcim odborom sociológie na Ústave filozofie a sociológie SAV. Ako absolvent štúdia sociológie v Poľsku, ktoré má bohatú tradíciu memoárovej sociológie, prejavil podporu tejto myšlienke.

³ Listy z ankety *Spoločné poznanie* boli roky archivované v pôvodnej podobe. Vďaka podpore projektu APVV -15-0653 boli v roku 2018 prepísané. V súčasnosti má každý list elektronickú podobu (ako prepis aj ako oskenovaný dokument). Všetky listy už boli analyzované z hľadiska tém a roztriedené podľa existujúceho súhlasu s publikovaním a požiadavky anonymity, čo je základom pre ich budúce zaradenie do pripravovaného archívu kvalitatívnych dát. Informovanie o budovaní archívu a postupnom zverejnení zbierky je sprievodným cieľom tejto štúdie. Listy z ankety boli doposiaľ analyzované v (Kusá 1996, 1997, 2007 a Kusá – Orišková 2019)

⁴ Krapflova monografia nie je dôležitá len pre dokumentovanie všeobecnosti a demokratickosti demokratických procesov ale rovnako pre inšpiratívnu kultúrno-dramatickú analýzu rozprávania o revolúcii a tým aj vytváraní a prežívania revolúcie.

⁵ Porovnávacie výskumy (pozri [SÚ SAV CVVM 2019](#)) ukazujú, že v SR aj v ČR si len menšia časť respondentov myslí, že zmenou režimu získali slušní a pracovití ľudia (18 % v SR a 28 % v ČR). Češi však napriek tomu súčasný režim hodnotia výrazne pozitívnejšie ako režim pred rokom 1989. Okrem iného k tomu mohol prispieť výrazne silnejší dekomunizačný diskurz v Česku (pozri Kopeček 2010, Hrubeš – Navrátil, Malmoo 2014)

Štúdia je usporiadaná takto. V prvej časti pripomeniem historický kontext ankety *Spoločné poznanie* a chronológiu udalostí od 17. novembra 1989 po 23. január 1990, o ktorých referujú listy. Potom stručne predstavím „vzorku“ – skladbu pisateľov listov a postup, akým som pracovala s listami. V nasledujúcej časti, ktorá má prevažne sociografickú povahu, sa venujem ich obsahu. Najprv uvediem niekoľko ukážok z listov, ktoré sa venujú životným peripetiám pisateľov za komunistického režimu. Návrat k prežitým krivdám a sklamaniam je u časti pisateľov súčasťou vysvetlenia k prežívaniu nežnej revolúcie. Potom nasledujú pomerne rozsiahle ukážky viažuce sa k obdobiu, v ktorom ešte nebolo isté pokojné vyústenie protestov a ani zachovanie **bezpečia** tých, ktorí sa do nich zapájali. V ďalšej časti uvádzam ukážky opisujúce citové prežívanie obdobia vzájomnosti a spolupatričnosti. Po odbočke k téme intervencií médií do každodennosti nežnej revolúcie prechádzam k téme novembrových ideálov - kľúčových hodnôt, ktoré pisatelia spájajú s nežnou revolúciou a budúcim spoločenským poriadkom. V tejto časti, ktorá je záverečnou časťou štúdie, sa detailnejšie venujem hodnote pravdy a pokúšam sa porovnať predbežné výsledky mojich analýz novembrových ideálov so zisteniami, ktoré publikoval James Krapfl.

Historický kontext ankety

Výzva *Spoločné poznanie* bola zverejnená necelé dva mesiace od konania generálneho štrajku. Z odstupu rokov je to nepatrná vzdialenosť, no medzičas bol sledom udalostí, ktoré, ako dokumentujú mnohí pisatelia listov, zoslabili prežívané nadšenie.

Tab. 1 Udalosti reflektované v listoch na anketu Spoločné poznanie

Udalosti jedinečné	Opakujúce sa udalosti
16. a 17. XI. 1989 študentské manifestácie v Bratislave a Prahe, policajný zásah na Národnej triede	Presakovanie informácií o zbití študentov počas demonštrácie na Národnej triede v Prahe (v listoch sa hovorí o masakre)
Dni demonštrácií, bratislavské, miestne	Demonštrácie
23. XI. 1989 Prenos demonštrácie z Letenskej pláne v Prahe	Meniace sa informovanie v médiách, nové televízne relácie – Dialógy ⁶
27. XI. 1989 Generálny štrajk	
29. XI. 1989 Vypustenie článku o vedúcej úlohe komunistickej strany z Ústavy ČSSR	Zakladanie miestnych VPN, demokratizačné procesy na pracoviskách a v obciach, odvolávanie posla hlasovanie o dôvere vedeniu.
11. XII. 1989 Vymenovanie federálnej vlády národného porozumenia	
16. XII. 1989 Oznámenie V. Havla o prijatí kandidatúry za prezidenta	
Január 1990 voľba prezidenta	Informácie o dôsledkoch širokej prezidentskej amnestie

⁶ Rozprávanie a verejná rozprava, účasť na nej a súperenie medzi spôsobmi interpretácie prežívaného diania sa v tomto období stali pre pisateľov svojbytnými témami, ktoré v ich chápaní vyjadrovali podstatnú stránku, či formu spoločenskej zmeny.

Prvé týždne a mesiace po novembri 1989 získali prívlastok nežná alebo zamatová vďaka nenásiliu uskutočňovaných premien a dôraznému prihlasovaniu sa k humanizmu či ľudskosti.⁷ Ľudskosť sa podľa Krapfla (2009) stala hlavnou opozičnou hodnotou. Hodnotový rámec ľudskosti a nenásilia hutne vyjadrovalo aj jedno z najznámejších hesiel masových demonštrácií *Nie sme ako oni*. Heslo neznamenal len dištancovanie sa od „nich“, od komunistického režimu a jeho mocenskej elity (Kopeček 2010), ale aj od ním používaných techník politickej stabilizácie. Boli nimi napríklad hrubé čistky riadiacich štruktúr vo všetkých oblastiach ekonomického a kultúrneho života, ktoré nasledovali po potlačení reformného procesu v roku 1968.

Zmierlivý prístup k obrode verejného spoločenského života sa odrážal aj zložením vlády národného porozumenia (11. 12. 1989), v ktorej mali komunisti nezanedbateľnú účasť (Kopeček 2010, Suk, 2003). Odmietnutie hrubého rozdeľovania spoločnosti a program jej obrodzenia na (jasnom) hodnotovom základe odznel aj v prejave Václava Havla v Československej televízii (16. 12. 1989), v pasáži, v ktorej objasňuje či zdôvodňuje skladbu vlády národného porozumenia:

... dôležitejší než to, jakou stranickou legitimaci má kdo v kapse, je, zda je přítelem demokracie a pokojné cesty k ní anebo přítelem starých pořádků. OF a VPN doporučili do vlády některé komunisty jako například pana docenta Komárka a nedoporučují některé zkompromitované nestraníky. Milión 700 tisíc komunistů netvoří nějaký jiný biologický nebo morální druh, než jsme my ostatní. Většina z nich musela dvacet let mlčet jako my všichni a mnozí z nich dělali, byť s obtížemi, mnoho dobrých věcí...⁸

Byť priateľom demokracie a pokojnej cesty k nej síce vyznieva ako veľmi všeobecná charakteristika neskompromitovaného človeka, ale naznačená nutnosť vyhábať sa zjednodušeným úsudkom o morálke človeka (nie na základe straníckej knižky) a prihliadať k robeniu „dobrých vecí“ (dobrých v zmysle odbornosti aj morálky) predstavovala jasné dištancovanie sa od praktík komunistického režimu a vytvárala základ pre spolupatričnosť „všetkých slušných ľudí“. Morálna odlišnosť nového poriadku a morálna spôsobilosť tých, ktoré viedli alebo mali viesť spoločnosť bola v danom období intenzívne zdôrazňovaná (Kopeček 2010, Larson 2010, Krapfl 2009).

Radosť a eufória sprevádzajúca prvé týždne revolúcie začala postupne ustupovať.⁹ Určenia udalostí, ktoré tento ústup spôsobovali, sa rôznia. Atmosféra sa podľa

⁷ V skupine listov, ktoré sme zaradili do rodiny dokumentov spojených témou ľudskosti sa (rôzne ohýbané) slová ľudskosť/ľudský vyskytujú 49 krát, obmeny slova humanizmus, humány 15x. samotný výskyt slova bol len pomôckou, podnetom pre preskúmanie pasáže, v ktorej sa vyskytoval, nie dôvodom pre zaradenie dokumentu do tematickej rodiny.

⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=0mjEpKLcSg4> (11. minúta)

⁹ Krapfl identifikuje obdobie, v ktorom vznikali listy z kolekcie Spoločné poznanie, ako obdobie konfliktu románcu a komédie. V optike komédie ako dramatického žánru smerujúceho k šťastnému rozuzleniu a zmiereniu zvolenie Václava Havla za prezidenta znamenalo koniec revolúcie. Pre romantikov, pre ktorých revolúcia bola zápasom dobra proti zlu, stretom veľkých princípov, však predstavovala iba veľkolepú epizódu pokračujúceho dobrodružstva. Na začiatku roku 1990 sa otvorilo mnoho oblastí, kde sa podľa Krapfla dostala do konfliktu túžba ľudu pokračovať v revolúcii dostala do konfliktu s tvrdením elít, že revolúcia už skončila. Medzi najdôležitejšími boli riadenie pracovísk či miestnych a regionálnych samospráv (Krapfl 2009:40-41)

niektorých autorov začala meniť po vymenovaní vlády národného porozumenia (11. 12. 1989), podľa iných po netransparentnom rozhodnutí o kandidatúre Václava Havla za prezidenta, podľa ďalších k ústupu radosti a spolupatričnosti prispeli spontánne snahy demokratizovať riadenie podnikov a obcí, keď kritériá pre obsadzovanie funkcií neboli inštitucionalizované a rozhodovanie o zotrvaní vo funkcií prebiehalo formou hlasovania o dôvere¹⁰ či Havlova prezidentská amnestia. Krapfl k tomuto výpočtu pridáva aj televízne vystúpenie Petra Pitharta (21. 1. 1990), ktorým reagoval na negatívne nálady vyvolané pokusmi o demokratizáciu zdola a odsúdil „čistky“, ktoré praktikovala časť miestnych OF a VPN.¹¹

Spomínané udalosti zasiahli aj odpovedajúcich na našu anketu. Udalosti „veľkej“ politiky však viedli k skepse menej často. Väčšina tých, ktorí písali o väčšej či menšej strate nadšenia pre ponovembrové zmeny, ju spájali s demokratizačnými procesmi na pracoviskách.¹²

Anketa Spoločné poznanie

Široké formulovanie výzvy, zdôraznenie, že vítame názory ľudí bez ohľadu na výšku vzdelania, vek či politické presvedčenie a že na štylistike a úprave listu nezáleží oslovilo veľmi rozmanitú skladbu pisateľov. Regionálne, podľa veku, vzdelania a samozrejme aj podľa miery zapojenia sa do protestných a demokratizačných procesov. Väčšinu listov písali jednotlivci, niekoľko sme dostali aj od pracovných kolektívov - k týmto listom boli priložené aj kópie vyhlásení zasielaných Koordinačnému centru VPN. Písali nám študentskí či podnikoví aktivisti, účastníci pokusov demokratizovať organizácii v obci, matky študentov, ľudia, ktorí pomáhali demokratizačnému procesu v jeho zákulisí, ľudia, ktorí nedostali dôveru od spolupracovníkov a tým stratili možnosť zastávať dovtedajšiu riadiacu pozíciu či príbuzní takýchto ľudí, List písali aj starší ľudia, ktorí novembrové udalosti a udalosti nasledujúcich mesiacov sledovali len prostredníctvom

¹⁰ Letáky s inštrukciami ako v tomto procese postupovať v súlade so zákonom, ktoré pripravili študenti Karlovej univerzity, „patrili „v decembri 1989 a v januári 1990 k najčastejšie distribuovaným dokumentom“. (Krapfl 2008: 200 – 201). Larson (2010) a Kopeček (2010) konštatujú, že v decembri 1989 už v oboch strešných organizáciách občianskej opozície (OF and VPN) zosilneli prúdy vyžadujúce očistu verejnej správy a podnikov v záujme zoslabenia kontroly moci bývalými nomenklatúrными kádrami. Podľa Kopečka miestni aktivisti často používali donucovacie taktiky pri odvolávaní komunistických riaditeľov funkcionárov a riadiacich pracovníkov ako napr. hrozby štrajkami a demonštráciami (Kopeček 2010).

¹¹ V anglickej verzii knihy Krapfl označuje Pithartovu reč za „komediálnu“ - v zmysle žánru, ktorého cieľom je „šťastné rozuzlenie“, teda zmierenie. Podľa Krapfla však nahrála „starým štruktúram“, pretože im ponúkla argumenty na sebaobhajobu a obviňovanie tých, ktorí žiadali demokratické reformy na pracoviskách a tým skôr sťažila situáciu, ktorú sa snažil upokojovať. Krapfl túto reč považuje za symptóm rastúceho zmätku v československej spoločnosti a signál, že „novembrová jednota začala erodovať“ a spolu s ňou aj jasnosť rozdielnosti, ktorá je nutná na zachovanie významu... a že nežná revolúcia začala pomaly strácať svoju nežnú tvár. (pozri c. d.: 227 - 231).

médií. Niekoľko listov, ktoré písali ľudia vysokého veku, sa venuje výhradne ich životným osudom a peripetiám.

Tu nie je priestor na podrobnejšie informácie o skladbe pisateľov, ich nárokoch na anonymitu či naopak o vopred dávanom súhlase s publikovaním. Viac ako 90 % listov obsahovalo meno a adresu ich autora a niekedy aj telefonický kontakt. Štvrtina pisateľov považovala za potrebné uviesť, či sú alebo niekedy boli členom komunistickej strany či naopak, že v strane nikdy nebola. Túto spontánne ponúknutú informáciu môžeme považovať za spôsob, akým pisatelia chceli explikovať pozíciu, z ktorej nazerali na spoločenské deje, a prípadne svoj opis skutočnosti ochrániť pred podozrením zo zaujatosti.

Ochota písať rozsiahle listy len s cieľom *prispieť k spoločnému poznaniu* prekvapuje z odstupe rokov viac ako v danom čase.¹³ Vtedy sme akosi samozrejme predpokladali, že Slovensko je po desaťročiach zošnúrovanej komunikácie nevyrozprávané a časť ľudí môže mať chuť zoznámiť nás so svojím pohľadom na veci.

Prečítala som si Váš článok a nedá mi aby som naň neodpovedala. Po prvý raz sadám k peru, aby som niečo napísala do novín, rozhlasu, televízie. Keď ste nás vyzvali, považujem to za povinnosť.(...) A preto Vám touto cestou mockrát ďakujem, že i Vy si chcete vypočúť názory obyčajných čestných ľudí. (List č. 44)

*

Odhodlala som sa posmelená výzvou – článkom v novinách „Verejnosť“ č. 12, v ktorom bola adresovaná výzva občanom, aby otvorene napísali aké zmeny vstúpili na ich pracoviská, do ich rodinných a priateľských vzťahov v čase po 17. novembri 1989. (List č. 173)

*

Od začiatku revolúcie som sympatizovala a doteraz sympatizujem s hnutím VPN a začala som rozmýšľať, ako sa do neho zapojiť. Moja introvertnosť však odložila každé rozhodnutie. Posledný mojím rozhodnutím bolo napísať súkromný list p. Kňazkovi a Budajovi s veľkým podakovaním za všetko, čo doteraz urobili, no aj z toho som napokon upustila. Preto mi prišla tak vhod Vaša výzva vo Verejnosti. Nikdy doteraz som nevyjadrovala svoje názory na verejnosti, no teraz vidím jedinú životnú príležitosť, kedy to môžem urobiť. (...). Som však vďačná našej revolúcii za to, že umožnila človeku vyjadriť si svoj názor či postoj bez toho, žeby bol zaň perzekvovaný alebo zosmiešňovaný. (List č. 152)

*

Dnes nám už - našej generácii – 60 a 70 ročných neostáva nič inšie, len zo srdca popriať našej nežnej revolúcii úspech a dúfať, že praktiky konsolidácie, normalizácie, previerok, kádrovačiek naše deti už nebudú prežívať. Je to do istej miery aj uspokojením v starobe. A

¹³ Ojedinelý bol názor, že naša výzva sleduje iné ako dokumentačné ciele: *Vážení, napíšem vám pravdu, lebo mne, ako vylúčenému zo strany r. 1969 sa už nemôže nič stať. Myslím si, že váš sociologický prieskum verejnej mienky smeruje k tomu, aby ste ešte pred voľbami zistili názory ľudí, aby sa mohli zmanipulovať, ak by mali prevahu ľavicové strany. Bojte sa, aby nebolo úplne paralyzované hnutie VPN a OF, ale už skoro je (List č. 150: 30-378).*

lútosť, že zdravie už nedovolí plne sa zapojiť do diania tak, ako sme to robili celý náš život.
(List č. 108)

*

Na Vašu výzvu všetkým občiankam a občanom našej vlasti (...) pokúsím sa Vám vyjadriť svoje dojmy a terajšieho polit. vývoja a tej ako ju nazývajú – nežnej revolúcie. Moje úvahy Vám nebudú nanesené perom profesionálneho pisateľa, dúfam, že budú však správne pochopené. Som občiankou našej social. vlasti – bezpartajná, rim.-kat. dôchodkyňa, vdova 67 r..
(List. č. 87)

*

Výzvu ako formu poznávania názorov privítali kritici demokratizačných procesov:

predovšetkým musím konštatovať, že veľmi vítam túto formu spoznávania priebehu spoločensko-politických zmien, pretože doterajšie formy jeho uskutočňovania napr. v televízii formou tzv. dialógu alebo v novinách Verejnosť, a ďalšie, považujem za monológ demagogicky orientovaných tvorcov, ktorý nemá nič spoločné so snahou poznať pravdu o našej sociálnej a politickej realite po novembri 1989. (List č. 109)

*

Obsah listov je tematicky rôznorodý rovnako ako naladenie ich pisateľov. Rôznorodosť sčasti súvisí s dynamickým obdobím, ktoré listy pokrývali, s biografiami pisateľov a osobitnými podobami demokratizácie na pracovisku a v širšom prostredí ich života. Už sme naznačili, že časť listov nepribližovala len pozorované zmeny okolo seba a svoju účasť na týchto zmenách ale aj zmeny vo svojom hodnotení prežívaného obdobia. A to tak, aby sme zmenách ich postojov mohli porozumieť.

Pisatelia sa často zamýšľali nad hodnotou svojho príspevku k *spoločnému poznaniu* a usilovali sa doložiť hodnovernosť a presnosť svojho informovania. Realizmus, ktorý sa zvykne pripisovať bežnému vnímaniu sveta (Bittner 1973), rozhodne nebol typickou epistemickou pozíciou pisateľov. Prežívané zvraty vo verejných výkladoch udalostí ako aj vo vlastnom prežívaní ich behu udalostí ale aj rozmach dialogickosti verejného života spôsobili, že pravda a zápas o ňu (*tvrdia, že búrime ľudí – my vysvetľujeme pravdu* list č. 75) ale aj relatívnosť či vzťahnosť pravdy (*keby ste žili medzi ľuďmi ako neutrál, videli by ste...* list č. 26) stala častou témou listov.

Spôsob práce s listami

Základným postupom kvalitatívnej analýzy je opakované pozorné čítanie, premýšľanie o prečítanom a sústavné porovnávanie¹⁴ (Strauss 1987). Vykonávanie týchto procedúr s podporou kvalitatívneho softvéru (v mojom prípade ATLAS.ti8) je určitou zárukou, že závery analýzy nie sú založené na prvých dojmoch či na literárne podmanivom výklade najvýrečnejších účastníkov výskumu, a že sa zohľadnili nepodporujúce prípady.

¹⁴ Metóda sústavného porovnávania sa podľa klasika neobmedzuje (nemá sa obmedzovať len na analyzovaný materiál, Patrí k nej aj porovnávanie teoretických výkladových rámcov z hľadiska ich explanačnej sily. (Strauss 1987, Seale 1999)

Práci s listami som sa opätovne venovala od mája 2019. Aj ich čítanie čiastočne usmerňovala téma kategorizovania a rozpadu starých a vytvárania nových spoločenských delení, rozhodla som sa (aj s prihliadnutím na zámer budovať archív kvalitatívnych dát a s ním súvisiacu potrebu pripraviť ku každému archivovanému materiálu sprievodné informačné dokumenty) postupovať aj metódou otvoreného kódovania. To znamená, označovať v listoch aj témy, ktoré neboli mojím bezprostredným výskumným záujmom. Tým som si pripravila východisko aj pre tento „sviatočný“ text a zámer rekonštruovať hodnoty, ktoré pisatelia listov spájali s nežnou revolúciou.

Obr. 1 Najčastejšie používané kódy

Search Codes		
Name	Grounded	
● ◇ Demokratická		260
○ ◇ Identita pisateľa (sebacharakteristika)~		161
○ ◇ lokálna úroveň		153
● ◇ Komunistická strana, členstvo v strane		147
● ◇ Kategorizovanie, rozdeľovanie ľudí~		141
○ ◇ Budúcnosť		107
● ◇ (miestny) zápas o riadiace pozície		102
● ◇ Eufória, radosť~		97
○ ◇ krivda za bývalého režimu		95
● ◇ spravodlivosť~		93
○ ◇ nerovnosti		79
● ◇ dvojitvárosť, obracanie kabátov		79
● ◇ odbornosť, pracovná morálka~		76
○ ◇ neistota		74
● ◇ Čestnosť, morálnosť~		73
● ◇ Pravda		59
○ ◇ názorové rozpory		55
○ ◇ dôvera		54
● ◇ jednota, spolupatričnosť~		44
○ ◇ médiá		43
○ ◇ sloboda		42
○ ◇ odvaha sa ozvať		42
○ ◇ verejné a osobné záujmy (spor)		39
○ ◇ obyčajní pracujúci ľudia		39
● ◇ Ľudskosť~		38
○ ◇ Havel		38
○ ◇ Varovanie		33
○ ◇ nepriateľstvo		33
○ ◇ mobilizovanie verejnosti		31
○ ◇ ekonomické reformy~		26
○ ◇ náboženstvo		24
○ ◇ Dubček		23
○ ◇ chudoba		23
○ ◇ Masarykova ČSR		23

Pri identifikácii hodnôt som najprv vychádzala z predpokladu, že hodnoty, ktoré boli v čase nežnej revolúcie pisateľom drahé, budú najvýraznejšie vyjadrené v častiach listov, kde pisatelia približovali radostné emócie spojené s týmto obdobím.¹⁵ Porovnanie ukážok kódovaných ako pravda, ľudskosť, čestnosť, či spravodlivosť však ukázalo, že tieto hodnoty sú často artikulované v pasážach, v ktorých pisatelia vyjadrujú obavy z ich ohrozenia či porušovania či priamo naznačujú, že nežná revolúcia (prinajmenšom lokálne) zrádza svoje hodnoty (*Všetko to platí úplne opačne, ľudskosť sa vytratila, je úzkym profilom* – List č. 141).¹⁶

Nech mali pisatelia akýkoľvek dôvod pre kritiku - úprimné sklamanie, legitímovanie svojich výhrad či preventívna obrana pred bagatelizovaním ich kritiky ako pochádzajúcej od „nepriateľa“ revolúcie, použitím jej slovníka otvárajú cestu k skúmaniu hodnôt, ktoré boli pre nežnú revolúciu kľúčové či typické a stali sa metrom, ktorým boli pomeriavané nasledujúce udalosti, konania správania aktérov prežívanej) normy či princípu sa porušená norma či princíp stali jasnejšie artikulované:

¹⁵ Myslela som aj na časové obmedzenie – spomienky spojené s obdobím do vymenovania vlády národného porozumenia (11. 12. 1989). Toto obdobie charakterizovala atmosféra spolupatričnosti a zmierenia (Krapfl 2009, Kopeček 2010), ktorá je podľa koncepcie C. Brintona (1965) všeobecne príznačná pre prvé etapy revolúcií. Dilbar Alieva, ktorá nadväzuje v pripravovanej štúdiu na Brintonovu koncepciu, nazýva toto obdobie aj sviatkom dejín alebo medovými týždňami revolúcie (Alieva 2019).

¹⁶ Tento pomerne banálny poznatok, že bežne platné normy, pravidlá či princípy si uvedomujeme jasnejšie v situácii, keď prestanú platiť, je však produktívne využívaný napríklad v Garfinkelových experimentoch (Garfinkel 1967) a v početných prípadových štúdiách.

Za hodnotené obdobie sa naša spoločnosť dostala do neuveriteľného rozkladu predovšetkým v oblasti (...) dodržiavania základných pravidiel ľudskosti a slušnosti Mnohé sa týmto už dopredu stratilo a mnohé z toho bude mať značné následky v budúcnosti. Ved' toľko toho bolo treba napraviť, zmeniť, vylepšiť! Radikalizmus nových páňov (...) spôsobuje vážne trhliny črtajúcej sa stavby demokracie, pluralizmu a dialógu. (list č. 109: 9436-10240)

Zvolila som teda dve cesty k identifikovaniu hodnôt, ktoré ľudia prežívali ako dôležité a charakteristické pre nežnú revolúciu. Prvou bolo zamerať sa na odseky listov, ktoré hovoria o radošti, dojatí, či strachu o výsledok v spojení s opismi prvých týždňov, obdobia do generálneho štrajku či tesne po ňom. Tou druhou bolo skúmanie pasáží, kde autori opisujú svoje „*prebudenie z nežnej revolúcie*“ (list č. 84) stratu jej prísľubov či „*stratu zamatu*“ (č.174). Táto druhá cesta umožňuje jasnejšie vidieť, čo si pisatelia cenili na nežnej či zamatovej revolúcie ako dôležité a čo si želali udržať ako pravidlo nových čias. Predpokladom pre nezotrvanie len na (pietnom) etnografickom zmapovaní emocionálnych¹⁷ zážitkov je odkrývať v každej takejto pasáži témy, ktoré pomáhajú identifikovať kontext určitého prežívania a argumentačné zdroje pisateľa. Povedané veľmi zjednodušene, tento prístup má technickú podobu v súbežnom označovaní tej istej pasáže viacerými kódmi, v analýze súbežného výskytu kódov a na štúdiu textov založenom uvažovaní o type súvislosti medzi súbežnými témami (kódmi). Rôznosť súvislostí pozri v obr. 3.

Správa z archívu

Táto časť štúdie má sociografickú povahu. Chceme v nej priblížiť prežívanie pisateľov. ... Chceme tiež ukázať ich slovami to, čomu sa podľa Krapfla veľká časť existujúcich analýz a výkladov nežnej revolúcie vyhýba, a to „*fenomén tvorby, ku ktorému koncom roku 1989 dochádzalo a ktorý súčasníci pokladali za najdôležitejší*“¹⁸ (Krapfl 2009: 56, dôraz autor).

Retrospektívy

„...Celá spoločnosť mi za totalitnej vlády KS pripadala ako veľké rašelinisko, pod ktorým tlie všetok tvorivý potenciál udupávaných a šikanovaných schopných ľudí, ktorí čakajú na svoju príležitosť aby konečne ukázali tým „hore“, že to rašelinisko nie je taká pevná pôda ako sa oni vo svojej do neba volajúcej obmedzenosti domnievali.“ (List č. 152 Lea, 30 r., VŠ)

¹⁷ Zaoberať sa emóciami samozrejme neznamená opúšťať hranice sociológie. Pripomeňme práce J. Alexandra o úlohe, akú hrá kultivovanie emócií a kultúrne prijateľná artikulácia utrpenia pri rozširovaní solidarity či naopak pri posilňovaní hraníc medzi nami a nimi (Alexander 2014, 2017) ale aj ďalších autorov upozorňujúci na dôležitosť tejto témy v sociológii (napr. Turner 2009, Joas 2013) .

¹⁸ Z nasledujúceho rozboru vyplynie, že práve táto tvorba nového spoločenstva, jeho morálnych princípov, sa stáva skôr nepohodlnou či rušivou stránkou výkladu historických udalostí, pretože podporuje pesimistický či tragický respektíve satirický pohľad na vyústenie nežnej revolúcie (ľudovú artikuláciu tohto pocitu Krapfl cituje v úvode monografie).

Rok 1968 sa objavuje v mnohých listoch pisateľov, aj tých v mladšom strednom veku. Prežitá bolesť zabrzdeného života či rozdelených rodín zosilňovala prežívanie nežnej revolúcie.

...prišiel rok 1968. Syn emigroval do Holandska a dcéra sa v r.1969 vydala za Belgičana, s ktorým sa zoznámila pri výmenných študentských akciách. Zať sa stal belgickým diplomatom a (...) a znovu sa začalo naše trápenie. Vždy, keď prišla sama za mnou na návštevu, už na hraniciach ju čakali dvaja pracovníci ŠTB a žiadali od nej "spoluprácu". (...) Keď „spoluprácu“ v r.1976 definitívne a rezolútne odmietla, povedali jej, že to trpko oľutuje! Nikdy viacej neuvidí svoju matku! Odobrali jej štátne občianstvo a mne vzali na bezpečnosti bez vysvetlenia pas, aby sme sa nemohli stretnúť ani len v Maďarsku. Bola som taká zúfalá, osamelá! Od 1968 som nevidela syna a teraz neuvidím ani dcéru. V tú noc som dostala prvý strašný záchvat astmy, ale taký strašný, že ma odviezli do nemocnice, kde som bola dva mesiace. Pas mi po čase vrátili, ale astma zostala a pridružili sa ďalšie choroby, hlavne srdce. Dcére odvtedy nedali na žiadnom Čsl. vyslanectve vízum domov. V r.1987 som písala na kanceláriu prezidenta Husáka, aby dcére dovolili prísť na Vianoce domov, nakoľko už nevládzem cestovať. Láska jej dali vízum na 14 dní, ale odvtedy opätovne odmietali jej žiadosť o cestu domov. Až v decembri 1989 som dostala list z VB Praha, že dcéra už môže ľubovoľne cestovať ku matke! Za tento dar nesmierne vdáčim našej nežnej revolúcii, ale je toho oveľa viacej, za čo jej všetci vdáčime. (List č. 206: 3219-5002)

*

Začnem pohľadom do minulosti. Rok 1968 bol veľkým prelomom v mojom živote. Opájanie sa pocitom slobody, ľudskej vzájomnosti prílivom pravdy, najkrajšie obdobie mojej mladosti /mala som 23 rokov/. Odrazu surovo pretáť. Doteraz si chránim „relikvie“ z toho obdobia: výstrižky z novín, básne, časopisy, vlastné úvahy. Z času na čas som ich vyberala a slzila nad nimi. (List č. 144: 200-564)

*

Meno Alexandra Dubčeka sa v listoch síce vyskytuje menej často ako meno Václava Havla (obr. 1), ale objavuje sa ako biografické premostenie roku 1968 a novembra.¹⁹ Je prítomné pri spomínaní na osobné krivdy počas normalizácie („Najprv ma vykopli zo školských služieb ako „Dubčekovca“, ktorý organizoval mítingy s mládežou za Dubčeka. Šla som učiť hudbu pod osvetu (List č. 121) a na nádeje a hodnoty, v uskutočnenie ktorých ľudia vtedy dúfali. Dubček sa stal ich pripomienkou, symbolom a stelesnením:

Fotografia A. Dubčeka mala trvalé miesto 21 rokov na murovanej peci v chalúpke mojej starkej (List č. 171: 4977: 5070)

¹⁹ Dubčeka pisatelia spájajú s Havlom (opisujú ich spoločné vystúpenia na demonštráciách, riešia výber kandidáta za prezidenta či porovnávajú ich kvality. Z bratislavských tribúnov sú v listoch najviditeľnejší Ján Budaj a Milan Kňažko, cez televízne Dialógy na pisateľov zapôsobili V. Ondruš, L. Kováč a M. Kusý. Je paradoxom, že Budaj a Kňažko neboli dodnes ocenení za prínos nežnej revolúcii, hoci ocenenia boli udelené osobnostiam, ktorých pisatelia listov na revolučnej scéne nezaznamenali. Tým samozrejme nechcem znevažovať zázemnú organizačnú prácu početných nositeľov vyznamenaní.

Obdobie zápasu, práca na jednote

Krapfl pokladá tvorivý aspekt revolúcie za revolúciu samotnú. Násilie 17. novembra podľa neho viedlo „okamžite k vytvoreniu nových vzorov spoločenskej interakcie a nových spôsobov myslenia a komunikovania. Celú tvorivosť podnietil nový pocit spolupatričnosti – spolupatričnosti k novému spoločenstvu“ (c. d. : 56).

„...No a tá chvíľa prišla – 17. nov. 1989! Keď sa od tohto okamihu začali valiť udalosti rýchlou vodopádom, jeho riava strhla a nadchla aj mňa a vyvolala vo mne onen potrebný stupeň krásneho emotívneho naladenia, bez ktorého by – myslím – nedokázal ľud Československa to, čo dokázal. Bola so nadšená všetkým, čo okolo seba vidím, fandila som študentom, fotila plagáty v podchodoch... atď. atď. Tie plagáty, nápisy – tie boli fantastické! Keď už nič iné, tak len ony samé boli rukolapným svedectvom koľko tvorivých nápadov je v našich ľudoch. (list č. 152)

Aj keď sa zosúladené konanie a vytváranie súladu počas manifestácií a demonštrácií označuje slovami ako zázrak a Lea v ukážke vyššie vyjadruje plynutie udalostí obrazom , ktoré vyjadruje rýchlosť a silu rúcať prekážky, za jednotlivými verejnými vystúpeniami a mobilizáciou verejnosti bolo veľa práce. A to nielen v utvárajúcich sa centrálnych štáboch strešných organizácií nežnej revolúcie ale aj medzi širokými masami verejnosti a osobitne medzi študentmi.

Nasledujúca rozsiahla pasáž je z listu vtedajšieho poslucháča univerzity v Banskej Bystrici, dnes jej profesora. Podrobne približuje dni debát, neistôt a tiež práce, ktorú bolo potrebné vykonať pre to, aby tisíce ľudí mohli zažiť pocit jednoty pri speve a počúvaní spevu piesne, ktorá vyjadrovala jeden z hlavných princípov a požiadaviek nežnej revolúcie, ale aj aby sa získala dôvera robotníkov k študentom a ich požiadavkám.

21. novembra dialóg pokračoval v aule. Bol to však dialóg študentov . Do auly neboli pozvaní učitelia- išlo totiž o spoločnú dohodu na pokračovaní demonštrácie do ktorej sme vstúpili predchádzajúci večer. Diskusia bola veľmi živá, veľkú úlohu zohrali emócie. Nakoniec sme sa dohodli o demonštrácii, ktorej začiatok sme stanovili na 15 hodinu. Dekan fakulty nám však oznámil, že na takúto akciu potrebujeme súhlas NV. Boli sme zúfalí, no povolenie sme predsa dostali. Mali sme však obavy o to, aby bola demonštrácia naozaj pokojná, aby sme nedali možnosť štrajkokazom, ktorí by narušili pokojný priebeh a dali možnosť k odvety opatreniam zo strany bezpečnosti.

Naše pocity boli veľmi zvláštne. Medzi nami „vládol strach, obava z toho čo bude. Všetci sme mali oblečené staršie veci, pretože sme sa báli, že nás budú biť. Spomínaný strach sme kompenzovali humorom a družnosťou. Vtedy som mal naozaj pocit jednoty, veril som kolektívu a jeho sile. Cítil som blízkosť ostatných a nezlomnosť masy. (...) Zoradili sme sa na parkovisku pred našou fakultou, rozvinuli dva transparenty a vydali sa cestou na námestie. Pri Leninovom parku sa k nám za spontánneho potlesku pripojili kolegovia z FESCR. Bolo to krásne. Celou cestou sme skandovali "Pod'ťe s nami" a tliekali. Ľudia sa zastavovali, no málokto s nami sympatizovalo. Okolo nás "lietali" poznámky, typu: "Nerobíte a ešte sa aj búrite. Treba vás poriadne zmlátiť a poslať k lopate".²⁰

²⁰ Prekvapenie z vystúpenia študentov, ktoré vyjadrovali niektorí pisatelia, vychádzalo z presvedčenia o exkluzívnosti a skorumpovanosti školstva: „Študenti boli vždy progresívni i odvážni v spoločenskom pohybe a teda revoluční. No súčasní študenti predsa sa skladali z veľkej časti deti prominentov - nositeľov

Na Námestí SNP sme sa zoradili, pomocou megafónu sme prečítali výzvu pražských vysokoškolákov a naše požiadavky. Po odspievaní čs. štátnej hymny sme sa pokojne rozišli do internátov.

Na druhý deň si pán /pani/ -Č- neodpustil/a/ článok v Smere o nevychovanosti vysokoškolákov, ktorí sa po demonštrácii natlačili do autobusov MHD, pričom neuvolnili miesto starším. Išlo vyslovene o snahu zhodiť naše hnutie. Verím, že o týždeň ten istý človek, ktorý sa nedokázal podpísať pod článok, hovoril o vysokoškolákoch ako o "našich zlatých deťoch". Ale aj prevracanie kabátov patrilo k nežnej revolúcii!

V stredu, 22.11., pokračovala v aule diskusia, ale už s vedením fakulty. Vystúpenia rečníkov boli ostré a veľmi emotívne. Diskusia miestami zachádzala do filipiky. Začali sme prerokovávať aktuálne spoločenské – politické otázky i otázky vysokoškolského štúdia.

Poobede sme sa pripravovali na demonštráciu. Bola to naozaj krásna príprava, pretože každých 15 minút sa ozvalo internátne rozhlasové štúdio, v ktorom poslucháčka 5. ročníka" spievala hymnickú pieseň Kto za pravdu horí. Takto sme sa všetci učili spievať, aby sme ju mohli predniesť na: námestí. Texty piesne boli aj vo výtahoch a na stenách schodíšť.

V priestoroch FV SZM sa zriadil štrajkový výbor a v ňom tlačové stredisko, kde sa nonstop rozmnožovali letáky a výzvy na písacích strojoch. Letáky sa hneď strihali, triedili a rozdeľovali jednotlivým študentom. Celé mesto sme mali rozdelené na zóny, do ktorých sa roznášali letáky. Najviac sa roznášalo v čase od 1 do 4 hodiny ráno. Plagáty roznášali 2-3 členné skupinky. Na vrátnici sa museli zapísať kto ide, kam idú a kedy sa asi vrátia. Keď by sa nevrátili do predpokladanej hodiny, vedeli sme, kde asi budú... No predtým, než sme začali roznášať, poučili sme sa, aké máme práva pri zadržaní. Vo vestibule bol plagát, na ktorom boli napísané autá a ŠPZ, v ktorých sledili príslušníci ŠtB- tým sa bolo treba vyhnúť.

Plagáty a letáky sme lepili aj na fakultu, no spočiatku nám ich príslušníci ŠtB strhávali. Jednotlivé námestia v Banskej Bystrici však boli tak dôkladne oblepené, že všetko sa strhnúť nedalo.

Ďalšie dni sme doobedia trávili diskusiami v aule, kde sme spočiatku riešili spoločensko - politickú situáciu a neskôr sme sa sústredili na zmeny vedenia fakulty, zriadenia študentského parlamentu, problémy akademických slobôd a ďalšie otázky nášho vysokoškolského štúdia. Na jednej z diskusií sa zúčastnili aj predstavitelia KNV a KV KSS. Ich (pretrvávajúce) dogmatické stanovisko k situácii dôkladne rozčerilo hladinu medzi nami a právom si vyslúžili vypískanie a náš nesúhlas.

Na štvrtkovej demonštrácii /23.11./ sa k nám pripojili aj robotníci zo ZŤS Vlkanová, Slovenky, ZVT a ďalších závodov. Bolo to pre nás obrovské povzbudenie, pretože sme nemohli preniknúť do závodov a medzi robotníkmi šíriť myšlienky našej revolúcie. Na vrátniciach totiž stáli príslušníci ŠtB a LM, ktorí nikoho nepovolaného nepúšťali do závodov. Našli sme si však iný a účinnejší spôsob. Mnohí ľudia nám totiž vytýkali, že štrajkujeme a nič osožného nerobíme. Prihlásili sme sa preto na bezplatné pracovné zmeny, kde sme svojou prácou získavali sympatie ľudí a zároveň sme mohli s nimi diskutovať a šíriť revolučné myšlienky. Časť z nás bezplatne darovala krv. To bolo ďalšie ohnivko reťaze sympatií s ľuďmi. (list č. 172)

politického systému a z detí, ktorých rodičia vynaložili nemalé imanie zato, aby svoje dieťa dostali na vysokú školu - to predsa nemôžu svojim rodičom urobiť, aby sa za rebélie nechali vyhodit' z draho zaplatenej školy. Preto ma ich rozhodný revolučný počin, ich múdry, politicky zrelý postoj a nenásilný spôsob revolučných udalostí prekvapil. Som rada, že som sa mylila, keď som podcenila dnešnú mladú generáciu v úlohe možných iniciátorov revolučných zmien u nás. O to viac ich obdivujem“ (list č. 118, 13276:14192)

Záver ukážky dokumentuje, aké dômyselné, a dnes možno ťažko mysliteľné cesty zvolili študenti, aby mohli priamo komunikovať s robotníkmi a vysvetľovať požiadavky nežnej revolúcie. Podpora robotníkov bola kľúčová, pretože ich záujmy boli hlavným zdrojom legitímnosti komunistického režimu.

Banská inžinierka Anna P., z ktorej listu vyberám nasledujúcu ukážku, bola v čase udalostí nežnej revolúcie dlhoročnou pracovníčkou bane Cigel' priamo v podzemí. Ukážka približuje neľahkú situáciu jednotlivca uvedomujúceho si potrebu osvetliť baníkom:

O udalostiach 17. 11. v Prahe som sa dozvedela z viedenskej televízie, ktorej spravodajstvo sme v tom čase pravidelne sledovali. O dva dni mi to popísal jeden známy z Prahy. Bola som veľmi rozhorčená, keď som sa o 5 dní neskôr od baníkov dozvedela, že vedenie podniku so zavolalo predákov a tí potom informovali členov svojich kolektívov ako sú zneužívaní študenti na protištátne demonštrácie, ako sa polícia musela proti nim brániť keď ju napadli. Snažila som sa im to vyvrátiť, ale keď som to počula i na druhý deň v bani, bola som všetkým znechutená a zobrala som si dovolenku. Cez sobotu a nedeľu som sledovala televíziu, dcéry, z ktorých jedna je v Bratislave a druhá študuje v Košiciach, telefonovali, že sa hanbia za vyhlásenie baníkov, ktoré sa objavilo v novinách. Vtedy som sa rozhodla, že v pondelok 27.11. v deň štrajku musím nejakým spôsobom prehovoriť k baníkom. Ráno som sa na vedení podniku informovala, ako chcú povoliť organizovanie štrajku. Na ich odpoveď, že žiadny štrajk nebude, som požiadala, aby som cez striedanie zmien mohla prehovoriť v závodnom rozhlase (vedeniu podniku som povedala, že ak nebudem môcť prehovoriť, pôjdem do Bratislavy a tam oznámim ako baníkov zavádzajú klamlivými informáciami a vedenie bez súhlasu pracovníkov podáva informácie do novín). Počas dopoludnia som sa dozvedela, že baníci sa dožadujú vyfárať na 12-tu hodinu. Jeden spolupracovník, ktorý prišiel z generálneho riaditeľstva a od marca bude u nás robiť vedúceho odboru, sa ma spolu s ďalšími dvomi mladými kolegyniami rôznymi ironickými poznámkami a urážkami snažili odradiť od vystúpenia. Na štrajku sa stretlo veľa baníkov pri striedaní dvoch zmien o 12-tej hodine a tým som povedala pravdivé informácie o udalostiach v Prahe a aby neverili vedeniu podniku. Vyzvala som ich, že budúci deň budú mať možnosť podpísať podporiť študentské hnutie a požiadavku zrušiť vedúcu úlohu strany. Na druhý deň ešte s niekoľkými baníkmi (striedali sa podľa toho, akú mali zmenu) sme získali 2500 podpisov (všetkých zamestnancov Bane Cigel' je okolo 3800), avšak žiadny pracovník z radov THP to nepodpísal... (list č. 133: 224 – 2324)

Mária v nasledujúcej ukážke približuje nejednoduchú situáciu na výskumnom pracovisku, kde sa mladí zamestnanci postavili proti prehláseniu odsudzujúceho požiadavky študentov. Rovnako neľahké bolo aj pozorovanie „morálneho prerodu“ odporcov revolúcie na jej podporovateľov:

V pondelok 20.11. sa v práci nič nedialo, ani nehovorilo, z čoho som bola poriadne sklamaná, ale už v utorok „to“ začalo. Presne podľa šablóny, ktorú mnohí z nás spoznali na vlastnej koži. Na začiatku nás bolo zanietých sotva 30. Väčšinou mladí 30 rokov. Označili nás za protisocialistické živly, za zmanipulovaných, atď. Hlavne proti nám vystupoval riaditeľ, predseda strany a ešte zopár vedúcich odborov. Mňa považujú za tichú, splním to, čo mi povedia, skôr som v úzadí ako v popredí. No teraz sa mi v zanietení podarilo pred všetkými (ROH-vedenie, KS-vedenie, vedenie podniku) obhájiť Dr. Čarnogurského, ktorý bol vtedy ešte

v Justičnom paláci (bola som prítomná ako kultúrny referent za výbor SZM). Nezniesla som, aby morálny zhýralec očierňoval tohto čestného človeka. Veľa odvahy mi na to nebolo treba, skôr som sa musela krotiť, aby som nepoužila prudšie výrazy. Všetci prítomní vtedy hrôzou trýpli, lebo riaditeľovi nebolo radno odporovať v ničom.

Potom bolo zvolané celoústavné zasadnutie, kde sa malo „všetko protisocialistické“ odsúdiť a zaslať na vyššie miesta. Mnohí mladí sme si uvedomili, že musíme vystúpiť, aby sme zabránili niečomu takému. Z nášho ústavu nesmela vyjsť žiadna petícia, ktorá by niečo podkopala. A tak som si aj ja dovoľila vystúpiť. Zase mi príliš odvahy nebolo treba, lebo som bola taká nahnevaná a pobúrená tým, ako tam tie ženy matky sedeli, všetko len pozorujúce. Najradšej by som nimi zatriasla, aby sa prebrali, lebo naozaj boli ako zakliate. Čím? To som ja nevedela pochopiť. V tomto duchu sa niesol aj môj príspevok – t.j. zobudiť ich. Ešte vystúpili aj ostatní mladí.

Vtedy začali vedúci odborov vystupovať s demagógiou o vešaní komunistov, ale našťastie sa ozvali aj „starší“ pracovníci, ktorí sa nás zastali, a tak sa nič za ústav poslať nemohlo. Tí, ktorí na tom stretnutí gen. štrajk odsudzovali, si v pondelok hrdo vypli hrud' a pripínali si trikolóry spolu s ostatnými. Mne pripadla úloha zhotoviť trikolóry a odo mňa si ich pracovníci brali. V živote som nemala taký pocit ako vtedy, keď sa odvážili /!/ pýtať trikolóry tí, ktorí proti nám najostrejšie vystúpili. Doslova mi bolo fyzicky zle, ale pomohla som si tým, že som to obrátila na žart. Na ulici som veľmi potešila jedného robotníka, ktorému som dala svoju trikolóru. Bola som taká rada, že ju nemám, a hrdá som bola na to, že štrajkujem srdcom a nie označením. (list č. 176)

Ivan, poslucháč VS v Bratislave opisuje ako sa jeho úsilie „prebúdzat' rodné mesto“, dostalo do kolízie so strachom rodičov:

(...) Práve preto všetko som mal chuť ráno skoro vstať a ísť vylepovať vyhlásenia, ale mamu to tak strašne rozčúlilo, že dostala hrozný záchvat, čosi zo srdcom. Ešte to predtým nemala a mali sme o ňu obrovský strach, trvalo jej to hádam aj polhodinu, nekonečnú a večnú polhodinu... Keď sa na to teraz pozerám, zdá sa mi to ako symbol – socializmus nás opúšťal, ale nedalo mu, aby si ešte naposledy nevyliat svoju zlosť na mojej mame! Nuž, plagáty som nešiel vylepovať a hanbil som sa ako pes. Lenže – ráno bola oblepená celá Turá!! Nebol som sám!!! A to už bolo krásne, pretože ten piatok večer sa v telke udial ten zlom a pravda prenikla do televíznych novín, a v noci bolo prvé Štúdio dialóg – hovorilo sa o generálnom štrajku... Vidiek sa KONEČNE DOZVEDEL.. (List č. 210 kapitálky autor)

Ťažkosti s organizovaním jednoty pretrvávali v menších mestách ešte v decembri. Kontrast „ospalej“ miestnej podoby revolúcie a centrálného obrazu pisateľov roztrpčoval aj mobilizoval. Mária, učiteľka na základnej škole, nám poslala svoj denník písaný od konania generálneho štrajku:

6.december – streda. V škole zas trápna, až dusivá atmosféra. Čím skôr som sa snažila dostať domov. Len čo sme s sa manželom naobedovali, ozval sa hlas miestneho rozhlasu: „Oznamujeme váženým občanom nášho mesta, že o 14.10 príde na stanicu vlak nežnej revolúcie, ktorý bol vypravený z Bratislavy do Košíc!“ Hneď sme sa s manželom obliekli a išli sme autom na stanicu. Bolo tam už asi 200 ľudí. Zdalo sa mi to trocha málo. Vlak prihrmel a už z d'aleka sme zazreli plno mladých hláv, každý mal v ruke vlajku. Mnohí ľudia plakali (aj ja som sa slzám neubránila). Veľa študentov kričalo: “Ideme prebudiť Východ! Netreba sa

bát!“ Vyšli aj z vlaku a rozdávali plagáty a tlačivá. Niektorí mali hudobné nástroje, zahrli nám. No my občania nášho mesta sme neboli schopní zavolať ani: „Sme s vami!“ Chýbal tu dobrý organizátor a vysokoškolační. Trochu som sa aj hanbila, že naše stretnutie bolo také fádne. (list č. 56: 8879:10973)

Radosť a spolupatričnosť ako emócie

Ten fantasticky pocit, ako keby zo mňa padlo ťažké jarmo, ťažký kameň zo srdca, pocit - že mi narástli krídla, že letím.. a mám fantastické predstavy. O novom živote, o novej spoločnosti o nových výborných ľuďoch a krásnych medziľudských vzťahoch (...) Nesmierne som sa tešila, že je koniec schôdzovaniu, zbytočným zasadaniam, aktívom, že konečne každý začne na svojom pracovisku poctivo a efektívne/ bez frázovania/ pracovať.... (List č. 84: 69: 519)

*

... sme s radosťou prijali túto zmenu. Ja som v novembri a decembri maródovala (mala som zlomenú ruku), ale verte mi, že som z tej radosti necítila ani bolesť. (...). Darma sme sa nemodlili za spravodlivosť a pravdu. Predsa prišla. Koľko sa naubližovalo veriacim a kňazom. (List č. 63: 544:964)

*

Změny, které nastaly po 17. 11., jsem uvítal s velkou radostí a ani jsem nevěřil vlastním smyslům, že to co se stalo, je pravda. Prožil jsem v roce 1968-70 něco podobného (na pár týdnů) a potom to skončilo, víte jak (List č. 52: 91:303)

*

Tesne pred začatím prvého mítingu na SNP sme sa s manželom rozhodli, že pôjdeme i my. Nevedeli sme si predstaviť, ako by sme sa pozreli do očí našim deťom. Keď sme sa blížili k námestiu pozerali sme, či v bočných uličkách nie sú pripravené kropiace autá a biele helmy. Najväčšie ocenenie sa nám dostalo od našich detí (ktoré sa už skôr rozhodli ísť), keď syn nás uznal za seni a dcéra nám dala pusu. A tak sme chodili na každý míting. Od šťastia nám tiekli slzy, hánky na prstoch sme mali doráňané od klúčov. Bolo to úžasné. Tá jednota, súdržnosť. Sľubovali sme si lásku, vydržať a vraviť pravdu len. (List č. 162: -3787-4505)

*

Prežívaná radosť bola, ako naznačujú ukážky, morálnou emóciou. Spájala sa s nádejou na nápravu krívd, na obnovenie zmarených nádejí, na spravodlivosť na život bez predstierania a samoučelných aktivít. Novembrové dni a osobitne postava Alexandra Dubčeka, ktorý po takmer dvadsiatich rokoch opäť vystúpil na verejnosti, pripomenuli ľuďom v strednom veku a starším ideály roku 1968. Táto biografická skúsenosť viedla k silnejšiemu prežívaniu radosti ale aj obáv z jej zmaru:

Vtedy v 1968 som bola v tých rokoch ako teraz moje dve staršie deti. Keď som prvý raz videla po 17. novembri pána Dubčeka na obrazovke, zaliali ma slzy. Deti len s vytrieštenými očami pozerali viac na mňa ako na televízor, no otázku prečo plačom mi hneď žiaden nepoložil, až možno o hodinu keď som odišla do spálne a ticho som plakala a prosila Pána Boha aby nedopustil to čo 1968... (List č. 184: 1004:1428)

*

Nuž viete, čo to pre mňa bolo a je, že náš pán sa Dubček dožil očisty i uznania. Neodstránil ho zo srdca ani 21 ročný teror. Strašne som mu priala prezidentské kreslo, aspoň na polrok. O pánovi Havlovi som nevedela nič, ani že žije. Teraz som rada, že žije a prajem mu, aby žil dlho (List č. 75)

*

Zmeny, ktoré prichádzali priam tryskom, som vítala nadšene. Aj tie staronové tváre. Keď som na mítingu uvidela A. Dubčeka nemohla som sa ubrániť dojatiu. Pamätám si ho ako dieťa, mala som toľko rokov ako moja dcéra dnes. Hoci sa to nesmelo, často som svojim deťom pripomínala udalosti 60-tych rokov (List č. 48: 1116:1412)

*

(...) celá rodina sme sledovali prenosy z miest v Prahe, Bratislave. Na Letenskej pláni sme pozorne sledovali tváre, hlavne A. Dubčeka, čo je na ňom zmenené a čo nezmenené za tých 21 rokov. Čakali na každé jeho slovo, sledovali tváre ľudí, čo nám priblížili kameramani a naše pocity spreádzali slzy a husia koža. (List č. 171: 1172:1525)

Krapfl vo svojej monografii venuje spolupatričnosti prežívanej počas nežnej revolúcie samostatnú kapitolu.²¹ Nezaraduje ju však do svojej schémy ideálov novembra (pozri obr. č. 2). V analýze však spolupatričnosť vyzdvihuje ako formu až posvätného zážitku a odvoláva sa pritom na Durkheimov argument, že posvätnosť je reprezentáciou kolektívnych ideálov, ktorá vyjadruje a dramaturgizuje spoločenské vzťahy spôsobom napomáhajúcim sociálnu solidaritu“ (tamže). Týmto dôvodením podľa mňa priznáva spolupatričnosti a solidarite status ideálu.

Pocit radosti a eufórie prežívaný v tom čase, podľa pisateľov listov kotvil na jednej strane v nádejach na odčinenie krívd na právach na slobodu (vyznania, pohybu, názoru) a spravodlivosť, na druhej strane tak, ako ukazuje Krapfl, „tryskal“ aj z prežívania vzájomnosti:

„Obdobie po 17. novembri som prežíval ako vôbec najemotívnejšie vo svojom doterajšom 40-ročnom živote. Konečne sa totiž začal naplňovať 20-ročný sen po strašnom sklamaní 68. roku. Je veľmi ťažko opísať pocity, ktoré som prežíval, ale jedno viem, že som bol šokovaný sám sebou. Ten proces, ten úžasný maratón demonštrácií, nadšenia, zdravej výmeny názorov a úžasnej jednoty ľudí vo mne prebrali všetky city absolútne naplno. (...) moje nadšenie bolo o to väčšie, že som zrazu videl okolo seba úplne iných ľudí. Ľudí rovnako zmýšľajúcich ako ja. Tá jednota na námestiach bola fantastická. Bol som nadšený a zároveň odhodlaný obetovať za tieto ideály doslova všetko. Snažil som sa vžiť do situácie ľudí, ktorí v minulosti za podobné ideály, o ktorých som doteraz iba počul, resp. čítal, pochopiť ten fenomén doby. Človek v tom chvate, úžasnom maratóne fyzického a duševného vypätia, nutnosti trávenia

²¹ Krapfl cituje z početných opisov udalostí zmienky o prekrásnej atmosfére, o radosti, ktorá bola „priam hmatateľná“. Túto radostnú atmosféru a novú kvalitu medziludských vzťahov umožnil podľa neho práve pocit solidarity. Ľudia sa, ako dokladá na mnohých príkladoch, zúčastňovali zhromaždení, mítingov, živých reťazí a pod., nielen preto, aby protestovali proti nepriateľným osobám a praktikám, ale aj preto, aby precítili spolupatričnosť a manifestovali ju vzájomne aj “tým hore” (c. d. s. 58)

rýchleho toku informácií, absencie spánku a jedla, nepociťoval k svojmu úžasu žiadnu únavu. Chronické zdravotné ťažkosti u mňa zrazu pominuli a vrátila sa i nová fyzická kondícia. (List č. 136)

*

Ako predavačky sme sa zúčastnili štrajku cez obedňajšiu prestávku, no napr. dievčatá z OPUSU nám mávali zástavkou a hrali hymnu pri otvorených dverách, nakoľko oni prestávku nemajú. Veľmi som si priała, aby nás bolo moc. Ešte v obchode sme sa všetci stretli a potom s ohromným pocitom vstúpili do ulice. Námestie bolo plné ľudí, ktorí našli odvahu. Na balkóne viala zástava, prišli študenti z VŠ dopravnej zo Žiliny, ktorí pomohli všetkým, čo to pripravovali a ktorí naďalej pracujú vo VPN. Všetci boli disciplinovaní a malo to spád. Začali sme žiť, žiť v plnom zmysle slova, míting na námestí po večeroch (zástavy, kľúče, sviečky) odhodlanie v ľuďoch rástlo. Prehľad o dianí v Blave nám doniesli herci SND (Taragel, Hlaváček, Krajíček, Jamrich a ďalší) a to nám veľmi pomohlo všetkým, za čo im ďakujeme. (List č. 171: 244 - 1094)

*

27. novembrový deň - deň jednoty celého ľudu bol korunovaný generálnym štrajkom. V ten deň sme mali všetci zvláštne pocity. Bolo to všetko také slávnostné. Neboli to tie pocity povinných prvomájových osláv. Teraz to bolo spontánne a vedeli sme, že všetci sa zúčastňujeme dobrovoľne.

Obrovské nadšenie a spolupatričnosť ľudí som poznal aj 9. decembra, kedy obyvatelia B. Bystrice a Zvolena vytvorili živú reťaz a spojili tak tieto dve mestá. (...) Atmosféra na tejto akcii bola ťažko opísateľná. Ľudia cítili nezvratnosť premien a svoju radosť dávali najavo dobrou náladou, pesničkami a neopakovateľnou družnosťou. O 15. hodine sme všetci zapálili sviečky. Okoloidúce autá trúbili, ľudia si navzájom kývali, zdravili sa dvomi zdvihnutými prstami v tvare V... Perfektná atmosféra pretrvávala aj v autobusoch pri preprave do Bystrice po skončení živej reťaze. Vtedy sa naozaj mohlo povedať, že sme ako jedna rodina. (List č. 172: 6298: 6909)

Spolupatričnosť sa v listoch spájala aj s prežívaním hrdosti na správanie sa ľudí na námestiach, na ich schopnosť držať sa ideálu:

Zmocnilo sa ma nadšenie, pocit hrdosti a vlastenectva a obdiv nad kultivovanosťou celého priebehu Mítingov. Ba až dojatie k nepotlačiteľným slzám najmä pri reakcii skupiny študentov pod tribúnkou, ktorí okamžite zareagovali skandovaním "nechceme násilie" po nevydarenom parafrázovaní hesla "k lopate" pánom Štepkom od Radošincov. Aj mňa pri tom trochu zamrazilo, ale študenti boli prekvapivo pohotoví. Veľmi mi imponovalo vedenie celého mítingu pánom Kňazkom. Vedel udržať atmosféru v mnohotisícovom dave na úrovni skutočne nežnej a rozvážnej revolúcie, kde hádam nikto nikomu ani nestúpil na nohu. (List č. 118: 14741:15329)

Hrdosť sa neviazala len na námestia. Pán Juraj ocenil v liste kultivovanosť protestujúcich študentov a ich zmysel pre demokraciu a rovnako aj odvahu robotníčok, ktoré sa začali bojovať za lepšie pracovné podmienky:

Mám taký pocit, že v minulosti sme akosi neverili našej mládeži, ale asi sme ju nepoznali. Mne sa zdá, že určité výstreľky, ktoré časť aj robila, boli snád' určitým protestom proti tomu, čo sa

tu robilo a aj voči nám skôr narodeným. V jej vystúpení sa plne prejavila kultúrnosť a zmysel pre demokraciu a slobodu, na čo môžeme byť hrdí.

Aj tu u nás obdivujem robotníčky z JASu Bardejov závod Snina, ako odhodlane bojujú za svoje práva, proti úradnej moci, aby ich už nikto nemal právo nútiť pracovať v predĺžených zmenách, cez voľné soboty, keď ich aj zatvárali v závode, aby v sobotu nemohli skôr odísť z práce domov. (...) Mám radosť, že som sa dožil týchto dní, len ľutujem, že nemám o 15 rokov menej. (List č. 69: 5480 - 7416)

Médiá a prežívanie nežnej revolúcie

Za tie dva mesiace, môžem povedať, že som poriadne nevarila, celý čas presedím pri televízii alebo na uliciach medzi ľuďmi, kde sa cítim tak dobre. (List č. 44)

Ukončenie cenzúry televízneho vysielania bolo pre mnohých pisateľov zásadným zlomom v prežívaní nežnej revolúcie. Posilnila dôveru, prežívanie spolupatričnosti a ďalšie dôležité emócie. Televízne vysielanie s oslobodeným spravodajstvom a nový formát nočných televíznych diskusií Dialógy zároveň silne zasiahol do každodenného rytmu života domácností.

„Pár dní bolo ešte stále informačným vákuom. Len vďaka rakúskej televízii som čo to vedela. Až po 20-tom novembri sa obrazne ľady pohli aj v našej televízii. Tlač ešte dlho opatrnícky driemala, takže som o ňu na dlhý čas stratila záujem. Za všetko vďaka televízii, ktorá v napätých časoch nežnej revolúcie nabrala naozaj pluralitný kurz, dala priestor všetkým možným (a niekedy aj nemožným) názorom. To všetko patrí k životu... Počas 2 mesiacov som nevynechala ani jedno TV, ktoré sa dotýkalo týchto udalostí. Hoci „predtým“ som sledovala len zahraničné spravodajstvo, pri domácom som vypínala, teraz to bolo naopak. Bola to ohromná mátež správ, ale aj úžasných výrokov bezvadných obyčajných ľudí. (List č. 48:1768-2541):

*

Ja som ani nespávala od 19. novembra som sa doslova triasla pred obrazovkou aby sa nedali, tleskala som, plakala, jedla lieky na ukludnenie zdalo sa mi, že mi srdce vyskočí z hrude. Od koľkého nadšenia. Prežívala som šoky, náš dom bol odvtedy dosť neuprataný, pracovala som nad ránom, nikdy sme sa nenajedli toľko konzerv, salámy a párkov ako vtedy. Nebolo kedy variť, alebo sme sedeli pri rádiu alebo televízii, takže na ostatné nebolo času. A najkrajší pocit doma? Keď som synom hovorila toto je Dubček, toto Kubišová, tamto Ponická či Kusý alebo Havel. (...) Mali sme dokonca tichú domácnosť, lebo nenavarené, neupratané, riady neumyté a ja pri obrazovke, alebo sme maľovali plagáty. (List č. 183: 2307-3195)

*

10.december – nedeľa: Píšem zelenou, lebo tá farba znamená nádej. No dnes už máme nielen nádej, ale aj istotu. Vlastne celý deň sledujeme televíziu, aby nám nič dôležité neuniklo. Za najkrajší moment považujem symbolické polozenie základov Európskeho domu na Devíne, ktorý si mohla naša verejnosť pozrieť aj z opačnej strany (100 tisíc účastníkov). To všetko sa dialo z príležitosti „Dňa ľudských práv“. Je nám s manželom trochu smutno. Tak významná situácia, žijeme v spoločnom Európskom dome, ale žiaľ žijeme v paneláku s ľuďmi, kde je každý ukrytý v ulite svojho bytu, nemáme sa s kým podeliť o radosť. (List č. 56: 12107 -12834)

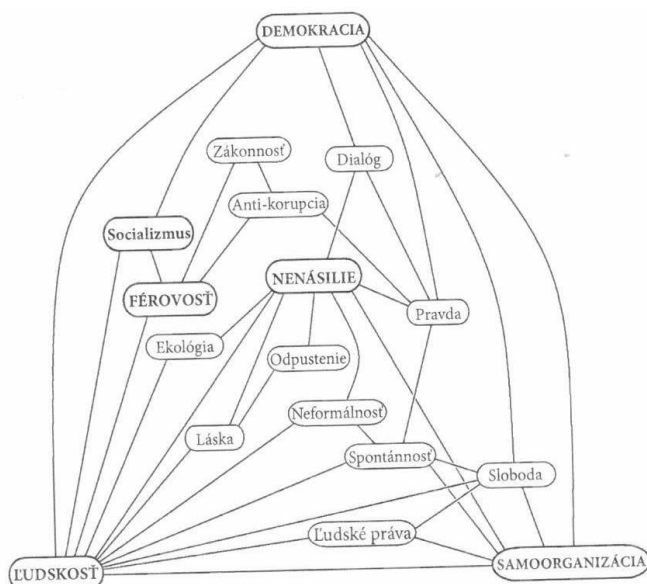
*

Manželka, spolu so mnou neodtrhla oči od TV, hlavne od dialógov VPN a OF. Dlh do noci sme sledovali vývoj v pravde a demokracii (List. č. 55: 1205-1334)

Hodnoty novembra

Krapfl považuje za kľúčovú hodnotu nežnej revolúcie bola *ľudskosť*, humanizmus. V jeho schéme (obr. č. 2), ktorá je výsledkom analýz politických prejavov centrálnej aj miestnej úrovne, manifestov, prehlásení, plagátov a transparentov, sa požiadavka *spravovať spoločnosť a vzťahy medzi ľuďmi podľa princípu ľudskosti* najviac prepája s inými hodnotami novembra – má najsilnejšie väzby na demokraciu, socializmus, férovosť, ekológiu, lásku, spontánnosť, ľudské práva a samoorganizáciu. Spolu s tromi naposledy zmienenými hodnotami a demokraciou konkretizujú chápanie hodnoty slobody.

Obr. 2 Ideály novembra podľa Krapfla²²

Rozbor hodnôt, na ktoré sa pisatelia listov odvolávajú či nimi rámcujú rozprávanie ako prežili obdobie nežnej revolúcie, prináša značne podobný obraz ako Krapfla analýzy. Značne, no nie úplne. Naše listy odpovedali zväčša presne na to, na čo sme sa pýtali - ako ich pisatelia prežívali obdobie nežnej revolúcie. Na predstavy o organizácii ekonomického či politického života sme sa nepýtali. To sčasti vysvetľuje, že socializmus je v listoch len

okrajovo spomenutý ako ideál a hodnota. Jeho vyzdvihovanie možno nájsť u pisateľov, ktorí demokraciu silne spájali s prvou Československou republikou, ktorej spomienkový obraz sa na Slovensku prekrýval s vtedajšou chudobou, nezamestnanosťou a štrajkami a odvolávanie sa na prvú ČSR ako vzor spoločenského usporiadania ich znepokojovalo. Socializmus ako obdobie masívnej industrializácie, bytovej výstavby a rastu vzdelanosti vyzdvihujú aj niekoľkí pisatelia, ktorých pobúrilo Kňazkov výroky o tomto období ako o čiernej diere. Je možné, že táto odlišnosť a silnejšia pozícia socializmu medzi ideálmi u Krapfla ako v listoch našej zbierky súvisí aj s tým, že časť materiálov, ktoré analyzoval, vznikla v čase, keď bolo ešte nutné prispôbiť sa vládnucemu politickému diskurzu a argumentovať jeho slovníkom, alebo alternatívne politické slovníky ešte neboli dostupné.

²² © Krapfl 2009: 110, schéma č. 2

Niet pochýb, že demokracia a volanie po demokracii patrilo ku kľúčovým hodnotám a ideálom novembrových dní. Obrázok č. 1 dokumentuje, že demokracia (demokratizácia) bola pri označovaní relevantných pasáží listov najčastejšie používaným kódom (260x). Používanie tohto kódu sme však neviazali len na (všeobecné) úvahy pisateľov o demokracii ako politickom režime či forme kolektívneho organizovania. Týmto kódom sme označovali aj pasáže, ktoré opisovali pokusy demokratizovať pracoviská či obce, v ktorých pisatelia žili. Pasáže kódované ako demokratizácia sa tak spájajú s príliš veľkým počtom tém a vizualizácia súvislosti žitej demokracie a demokratizácie by bola buď úplne neprehľadná alebo zavádzajúco zjednodušená.

Ľudskosť, ktorá je v Krapflovom modeli ústredná, je v zbierke listov menej frekventovanou témou (38x). Práve pre hodnotu ľudskosti je typické, že sa na ňu odvolávajú častejšie kritici spôsobov, akým prebiehala demokratizácia na pracoviskách. Kritizovaný bol najmä odklon on prísľubu posudzovať ľudí „celostne“, teda nie podľa príslušnosti k politickej strane ale podľa ich morálnych kvalít a odbornosti.

Najpodstatnejšou devízou do budúcnosti pre našu spoločnosť (a nielen pre našu, ale pre ľudskú spoločnosť vôbec), aby sa revolúcia nemusela „premieňať na drobné“ (ako povedal veľmi výstižne p. Kňazko) a aby sa nekazili medziľudské vzťahy (tak ako je to symptomatické na mnohých pracoviskách v súčasnej dobe), je podľa mňa skutočne len to, aby sa ľudia dokázali medzi sebou kultúrne a ľudsky dohodnúť. Ako ináč sa majú dať riešiť všetky tie zložité problémy, ktoré prináša život a spoločenský vývoj?! (List č. 152: 7664:8161)

*

No našli sa aj pisatelia, ktorí vo svojich úvahách prichádzali k záveru, že ideál ľudskosti potrebuje byť podporený ďalšími (konkrétnejšími) hodnotami, aby sa zachovalo spoločenské puto a spoločnosť nerozbili individuálne a skupinové záujmy:

Prešli dva mesiace od týchto udalostí a zrazu akosi nevieme čo so získanou slobodou. (...) Sme v stave rozbitej jednoty. Preto musíme rýchle nájsť nový spoločný zjednocovací moment. Verím v ľudské dobro, ale ak neexistuje reálny zjednocovací motív, prichádza na rad tá zlá stránka ľudskej povahy. Nevraživosť, nedôvera, sebeckosť“ (list č. 136)

Dôležitým ideálom novembra, ktorý Krapfl viaže aj na prežívanú ontologickú a morálnu premenu v spolupatričné spoločenstvo zviazané morálnou zodpovednosťou či záväzkom, je *nový vzťah k pravde*. Krapfl dokumentuje, ako často sa na námestiach ľudia dožadovali úplného poznania pravdy – o 17. novembri, o roku 1968, o životnom prostredí, o stave školstva či zdrojoch peňazí komunistických funkcionárov. Objavoval sa aj havlovský či patočkovský princíp a požiadavka „života v pravde“.

Kódom *pravda* je označených 58 pasáží listov. Samotné slovo pravda je v listoch oveľa frekventovanejšie (420x) a celkovo je najfrekventovanejším výrazom z tých, ktoré Krapfl zaraďuje medzi ideály novembra.²³ Aj keď zhruba tretinu výskytu slova tvorí odkaz na denník Pravda, v ktorom bola výzva publikovaná, frekvencia slova zostáva naďalej

²³ Napr. sloboda (vo všetkých tvaroch) 65x, dialóg 36x.

mimoriadna. O tento výskyt sa okrem výrazného spojenia pravdy a novembrovej revolúcie mohla pričiniť aj naša anketa - jej zámer „spoločne poznávať priebeh spoločenských a politických zmien“ mohol posilniť uvažovanie o pravdivosti informácií.

Starosť o to, či ich príspevok do ankety budeme považovať za pravdivý, malo viacero čitateľov („*neviem, či sú tieto riadky na niečo súce, ale sú pravdivé*“ list č. 206). Pisateľom bolo jasné, že interpretácie udalostí sa líšia podľa spoločenských pozícií a záujmov (*keby ste žili medzi pracujúcimi ľuďmi ako neutrál, tak by ste videli...* list č.26: *Po 17. novembri každý usudzoval ináč, či podľa postavenia aké mal zamestnanie alebo ako tlačila topánka*, list č. 181; *Ľudia sú nútení prijímať oveľa viac informácií a je ťažké vybrať si tú pravú správnu. A pocit slobody je iný pre robotníka vo fabrike a iný pre umelca*, list č. 72).

V listoch sa objavovali rôzne variácie na víťazenie pravdy ako samotnej revolúcie.²⁴ Revolúcia bola označená za *dlho očakávanú hodinu pravdy* a pravda stotožnená so spravodlivosťou (list č. 136).

Čo mi prinieslo obdobie po 17. novembri 89? Pravdu, ktorú som 12 mesiacov nevedela dokázať a vybojovať, hoci som bojovala pravdivými faktami. (List. č. 86)

Študentské demonštrácie pisateľ označil za miesto, kde sa zápasilo o pravdu a vytvára pravda: *Mal som dcéru blízko ohniska pravdy* (List č. 55). Viaceré listy končili havlovským pozdravom „*dúfajme, že pravda a láska napokon zvíťazia*“ a objavili sa aj ďalšie variácie na víťazenie pravdy.²⁵ V listoch sa písalo aj o *trpení za pravdu, trestaní za pravdu*, kritizoval sa *monopol na pravdu* a s úctou sa spomínala *odvaha ísť za pravdu hlavou proti múru*.

Tento hodnotový rámec - spoločné hľadanie pravdy a dialóg ako kritérium správnosti cesty k nej - sa stáva neskôr nástrojom kritiky reality a dôvodom pre konštatovanie, že sa revolúcia odchyľila od svojich pôvodných prísľubov:

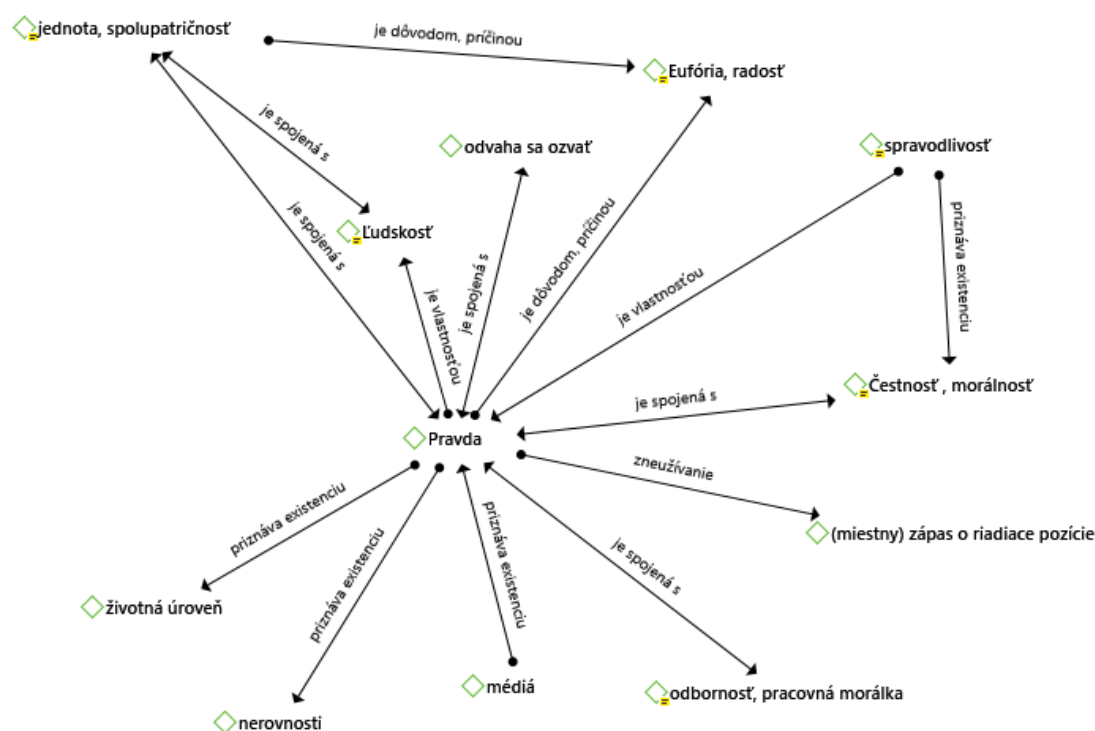
Mnohí súčasní predstavitelia pokroku a demokracie stratili osobnú slušnosť v jednaní (alebo boli doteraz len falošní?), myslia si, že dekorovanie veľkým odznakom VPN na prsiach im dalo aj ľudskosť, nedotknuteľnosť či gloriolu výnimočnej osobnosti? Som svedkom aj toho, že v rámci nenásilia lietali nielen neslušné výrazy ale aj facky, rozišli sa priateľské zväzky na pracoviskách. Samozvolení funkcionári VPN chodia na stretnutia a dialógy s pripravenou pravdou a jasným stanoviskom, a nie pre hľadanie pravdy... (list č. 100: 3673-4182)

²⁴ Na víťazstvo pravdy sa odvolávali a jej dôkaz chceli aj pisatelia, ktorí sa na sociologickú spoločnosť obrátili ako na poslednú inštanciu so žiadosťou o revíziu invalidného dôchodku: „*už len od vás čakám na vybavenie, vy máte možnosť nájsť pravdu aj postihnutým občanom. Pomôžte mi vybaviť spätne spravodlivý dôchodok a budem veriť, že pravda víťazí aj v tomto štáte*“ (List č. 73)

²⁵ Pripomeňme si, že heslo *Pravda víťazí*, pôvodne výrok Jána Husa, bolo na československej prezidentskej štandarde. Heslo počas novembrových dní pripomínala aj [pieseň od Tublatanky](#) z albumu *Žeravé znamenie osudu* (1988).

Schéma na obrázku č. 3 znázorňuje prepojenia témy pravdy s ďalšími témami, ktoré sa najčastejšie²⁶ spoločne „vyskytovali“ či prepájali v argumentácii pisateľov. Zo schémy sme vynechali tému demokratizácie spoločnosti, pretože sa vyskytovala súbežne takmer so všetkými témami v schéme a toto prekrytie by schému robilo nečitateľnou. Z rovnakého dôvodu sme vynechali aj existujúce súvislosti medzi ľudskosťou, odbornosťou a čestnosťou.

Obr. 3 Súvislosti medzi témou pravdy a ďalšími témami (hodnotami) v listoch Spoločné poznanie (rozbor spoločných výskytov)

*

Schéma na obr. 3 obsahuje viaceré prvky a súvislosti, ktoré sú zhodné so Krapflovou schémou ideálov novembra - aj tu vidíme, že je téma/hodnota pravdy spojená so spravodlivosťou, ľudskosťou a čestnosťou. Navyše je spojená aj s témami prežívania radosti a spolupatričnosti – tieto dve témy sú aj u Krapfla prepojené. Prežívaná radosť a eufória zo spolupatričnosti podľa mňa však signalizuje, že aj spolupatričnosť má charakter hodnoty a že nie je len určitým druhom mystického zážitku, ako Krapfl do istej miery naznačuje.

Schéma je vytvorená na základe spoločného výskytu rôznorodých tém: k hodnotám sa „miešajú“ rôzne vecné témy (ako životná úroveň, zápas o riadiace pozície či médiá). Preto bolo potrebné vykonať ďalší analytický krok a špecifikovať a rozlíšiť tieto vzťahy.

²⁶ Do schémy sú zaradené len témy, ktoré sa spoločne vyskytli tri a viackrát.

Tu sa analytická práca zamerala priamo na argumentáciu spoločne kódovaných odsekov. Schéma informuje, že hodnotu pravdy pisatelia listov úzko spájali s čestnosťou a odbornosťou/pracovitosťou človeka - a chýbajúce úsilie o pravdu viedlo k strate oboch týchto morálnych predností. Podobne jednota a spolupatričnosť sa javila ako reálna len ak bola založená na pravde. Byť pravdivý v týchto súvislostiach znamenalo priznávať aj fakty o nerovnostiach či ne/kvalite životnej úrovne. Vidíme, že najväčšie ohrozenie pravdy – riziko jej zneužívania, sa v listoch spája práve s (vtedy miestnym) zápasom o riadiace pozície. Ten sa síce naďalej považuje za proces demokratizácie podnikov či obcí, ale práve zaznamenávané *ignorovanie či zneužívanie pravdy* v očiach časti pisateľov tento proces vzdalo od ideálov nežnej revolúcie.

Záver

Táto štúdia chcela pripomenúť hodnoty nežnej revolúcie a vzdať úctu viac ako dvom stovkám ľudí, ktorí boli pred tridsiatimi rokmi ochotní podeliť sa s neznámymi sociológmi o svoje prežívanie novembrových a ponovembrových týždňov. Tých týždňov, v ktorých sa obyvatelia Slovenska pokúšali demokratizovať spoločnosť, udržať živé ideály pravdy, spravodlivosti a ľudskosti a tiež nádej, že získaná sloboda bude na ich prospech a na prospech života čestných a pracovitých ľudí. Aby mali vtedajšie prežívanie a skúsenosti čo najväčší priestor, dala som tejto štúdii prevažne deskriptívnu formu. Táto forma je aj pozvaním využívať pripravovaný archív kvalitatívnych dát, ktorého súčasťou bude aj kolekcia listov – odpovedí na výzvu Spoločné poznanie.

LITERATÚRA:

- ALEXANDER, J., 2014. Morality as Cultural System: On Solidarity Civil and Uncivil. In: *The Palgrave Handbook of Altruism: Formulating a Field of Study*. Edited by Vincent Jeffries. New York, Palgrave MacMillan 2014, s. 303 – 310
- ALEXANDER, J., 2017. *The Drama of Social Life*, Polity Press.
- ALIEVA, Dilbar, 2019. Sú revolúcie sviatkami dejín? In D. Alieva (ed.) *Anatómia revolúcie: historické poučenia a sociologické analýzy*. Zborník z rovnomennej konferencie usporiadanej Sekciou sociologickej teórie SSS pri SAV konanej 10. 11. 2017 na Sociologickom ústave SAV v Bratislave. Rukopis.
- BITTNER, Egon, 1973: Objectivity and Realism in Sociology. In: G. Psathas (Ed.) *Phenomenological Sociology. Issues and Applications*. J. Willey et Sons, New York, 109 - 125
- BRINTON, Crane, 1965. *The Anatomy of Revolution*. Revised edition. Vintage. Citované podľa ALIEVA, D., 2019.

- CVVM, SÚ SAV, IVO, 2019. Nežná revolúcia a ponovembrový vývoj očami občanov SR a ČR
Tlačová správa. Dostupné:
http://sociologia.sav.sk/cms/uploaded/3110_attach_Final%20TS%20Bratislava.pdf
- GARFINKEL, H., 1967. *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall
- JOAS, H., 2013. *The Sacredness of the Person. A New Genealogy of Human Rights*. Washington D. C.: Georgetown University Press.
- KOPEČEK, L., 2010. Dealing with the communist past: Its role in the disintegration of the Czech Civic Forum and in the emergence of the Civic Democratic Party. *Communist and Postcommunist Studies* 43, s. 199-208.
- KRAPFL, J., 2008. *Revolúcia s ľudskou tvárou. Politika. Kultúra a spoločensvo v Československu po 17. novembri 1989*. Bratislava: Kalli43, s. 199-208. gram.
- KUSÁ, Z., 2007. Príbeh včerašieho hrdinu. In *Tvár ako sociálny nástroj : pocta sociológii Dilbar Alijevovej*. Zuzana Kusá. - Bratislava : Sociologický ústav SAV, s. 94-111.
- KUSÁ, Z., 1996. Interpretácie spoločenskej zmeny v listoch na výzvu "Spoločné poznanie" In Bunčák, Ján - Harmadyová, Valentína - Kusá, Zuzana. *Politická zmena v spoločenskej rozprave*. Bratislava : Veda, 1996. 210 s., s 7 - 33.
- KUSÁ, Z., 1997. I followed her /Free/ Voice but Europe didn't like me. *Sociológia* 29 (6), s. 685-706
- KUSÁ, Z., ORIŠKOVÁ, D., 2019. Personal Testimonies from the Period of Boundaries Melting and Crystallizing Paper presented at the RN 20 ESA Conference Manchester 2019
- LARSON, Jonathan, 2010. Debating a Debate That is no Debate? *Journal of Linguistic Anthropology*, Vol. 20, Issue 1, pp. 134-148
- HRUBEŠ, M., NAVRÁTIL, J. Constructing a Political Enemy: Anti-Communist Framing in the Czech Republic Between 1990 and 2010. *Intersections*. EEJSP 3(3): 41-62. DOI: 10.17356/ieejsp.v3i3.347 <http://intersections.tk.mta.hu>
- NERONE, John, 1989. Professional History and Social Memory. *Communication*, Vol.11 pp.89-104
- SEALE, CLIVE, 1999: Quality in Qualitative research. *Qualitative Inquiry*, December 1999, Vol. 5, Issue 4, p.465, 14. p. (EBSCOhost, Academic Search Elite)
- STRAUSS, A. , S. 1987. *Qualitative Analysis for Social Scientists*. Cambridge University Press, Cambridge
- TURNER, J., H., 2009. The Sociology of Emotions. Basic Theoretical Arguments. *Emotion Review* 1 (4), 340-354.

Príloha: Zoznam citovaných listov

List č.	Pisateľ/pisateľka - predstavenie sa
26	žena
44	Anna, robotníčka, matka dvoch synov, študentov VŠ
48	Žena, učiteľka MŠ
52	Muž SVVŠ s maturitou
56	Mária, učiteľka 1. Stupeň ZŠ
63	Anna 40 r., sústružníčka, Stará Turá „ <i>sme katolíci a to hovorí za všetko</i> “
69	Juraj, 60. r. dôchodca <i>dva razy ma takmer nútili, aby som vstúpil do strany, keď som odmietol, ešte sa to (šikanovanie) zhoršilo</i>
72	Muž, 25 r., strojní zámocník, diaľkovo si robí maturitu, zaujíma sa o sociológiu
73	Muž, 73 r., invalidný dôchodca
75	Žena, 44 r., VŠP, Kežmarok, <i>Nebola som ani nie som v KSC, stále nebol „limit“ (každé zlo je na niečo dobré!)</i>
82	Miroslav, 30. r., Vranov nad Topľou, robotník – dlažbiar
84	Alexandra, riaditeľka MŠ, členka KSC štyri roky, dostala dôveru
86	Žena, 45 r., lekárka
87	<i>bezpartajná, rim.-kat. dôchodkyňa, vdova 67 r.. (anonym)</i>
100	Muž, 55 r. <i>Pamätám sa na dni a mesiace keď otec bol bez práce, alebo pracoval u gazdov za múku alebo iné potraviny v čase veľkej demokracie 1. ČSR, lebo nebolo roboty vo fabrike ani v kameňolome ani na železnici</i>
106	Robotník „ <i>nie som komunista ani bývalý pracovník aparátu KSC, ale hnevá ma...</i> “
108	Bývalý novinár vylúčený z KSC, dôchodca, Hodruša-Hámre
109	Muž, robotník, žiada anonymitu
118	Žena, 55 r. lekárka
121	Profesorka Ing. Mária Krišková, neter V. Clementisa Tisovec opisuje životné komplikácie od 50. rokov
133	Ing. Anna Preischnerová, vedúca odd. geológie bane Cígel' v Prievidzi, 30 r. pracuje ako technička v podzemí †
136	Peter, 40 r, Bratislava
141	Žena, vedúca v detských jasiach
144	Žena 44 r., podpísaná, ale žiada anonymitu
152	Lea, VŠ, 30 rokov, Bratislava
162	Žena, 52 r., projektantka bez VŠ (z kádrových dôvodov nemohla študovať)
171	Žena, 55 r., predavačka
172	Jaromír Krško, 22 r. študent Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici
173	Vrchná zdravotná sestra, Piešťany
174	Žena „ <i>obyčajná, staršia, bez vysokých škôl</i> “
176	Mária, 25 r. VŠ ekonomická, Bratislava
181	Žena, 69 r. , <i>moje meno je Paulina (priezvisko, dátum narodenia), nemám žiadne školy študovala som pri kravách.</i>

183	Žena, 40 r., VŠ
184	Jana, 38 r., robotníckam Orava (oslovuje nás podľa média výzvy <i>Milá Slovenka</i>)
206	Magda, dôchodkyňa, Bratislava, opisuje životné komplikácie od 50. rokov
210	Ivan, študent VŠ, Stará Turá